

České otázky nepojímám tu ve smysle politickém, ve smysle politické praxe, nýbrž rozumím tím sociologický rozbor všech těch záhad, jež vnucují se tomu, kdo postihnout chce *smysl české historie*, kdo poznat chce, čím jakožto zvláštní národ kulturně žijeme, co chceme, co doufáme.

Které a jaké *důvody* máme pro své národní snažení? Vím předobře, že se otázka ta prohlásila a snad ještě prohlásí za národní zradu. Dnes v kruzích politických a žurnalistických se zálibou se apeluje na národní tzv. zdravý instinkt, na elementární apod. síly národní: pokud politika je otázkou moci, jistě tento tzv. národní instinkt je politická síla velmi drahocenná a můžeme být rádi, jestliže síly té máme co nejvíce. Avšak podle každé psychologie instinkt sloužit musí rozumu, cílům – kdo tedy dovolává se našich národních instinktů, cíle ty musí předpokládat, nevěří-li, že ty slepé instinkty samy sebou vedou k cílům, o nichž ani vědět nemusíme. Dnes takováto víra v politickou a historickou náhodu velmi je rozšířena. Já jí nesdílím, ba pokládám ji za veliké zlo a ve většině případů výroky o elementárních a národních silách mám za bezpečné svědectví – politické a národní neuvědomělosti a nevzdělanosti.

Mně česká otázka jest otázkou po osudech človecenstva, je mně otázkou svědomí. Věřím s Kollárem, že *historie národů není nahodilá*, nýbrž že se v ní projevuje určitý plán *Prozřetelnosti* a že tedy je úkolem historiků a filozofů, úkolem každého národa, ten plán *světový postihovat*, místo své v něm poznat a určit a podle toho poznání co možná s nejplnějším a nejjasnějším vědomím postupovat při vší práci, i politické. Nemyslím ovšem, že se podaří rozumu sebe pronikavějšímu odhalit plány *Prozřetelnosti*, ale věřím, že na dnešním stadiu vzdělanosti je povinností každého myslícího řídit se předpisem Kollárovým.

Dnes *národní uvědomělosti* bez takového hlubšího základu filozofického nikomu nelze přiřknout, nejméně těm, kdo, ať už právem nebo neprávem, stojí na strážní národní.

Také již Kollár otázku českou formuloval jakožto *problém malého národa*, po něm Palacký řešil *úkol malého státu*. Jistě Kollá-

rovi slovanská idea a vzájemnost byla jen prostředkem proti národní malosti, kterou tak zle pociťoval. Přiznávám se docela odkrytě, že i mne tísní naše malost, ale nejsem přesvědčen, jako Kollár, že zřídlem jejím je malý náš počet. Kollár žaloval: „Vzdělanost maličkých národů – ,národků a národečků‘ – sama bývá malicherná a neduživá... ona nežije, ale jen živoří... malí národkové myslí a cítí takofka jen napolo ... v malých národech lidskost projevuje se obmezeně, zmrzačeně... atp.“ V tom je mnoho pravdy; avšak myslím si, že mučivá posud malost našeho národního života je jen dočasná, a že přestane. Přestane poznáním a doznáním našich nedostatků – kdo nedostatky ty poznal a pociťil, bude je odstraňovat. Za tím účelem vznikly i tyto studie.

To, co tu podáno, je část studií o Kollárovi a doplňujících úvah z minulého a nynějšího ročníku Naší doby. Je to stručný přehled našeho znovuzrození a zároveň předchozí upozornění na problémy, o kterých by se v soustavném rozboru české otázky jednat musilo.

Črty tyto jsou koncesí našim neutěšeným literárním poměrům. O české otázce chtěl bych totiž nejraději uvažovat čistě věcně, bez všelikého historického úvodu. Avšak vím zase velmi dobře, jak jsme v otázce té přivykli k historické berli, a proto jí užívám taky. Alespoň Kollára, Palackého, Havlíčka – myslil bys – měl by znát každý náš vzdělanec; ano – ale neznáme jich ani ze sta jeden, a proto nezbylo než podat takto hlavní názory našich nejlepších myslitelů a národních vůdců a připravit literární půdu pro vlastní práci o české otázce.

V Praze v listopadu 1894

T. G. Masaryk

DOBA DOBROVSKÉHO

(Asi do roku 1811)

1

Naše takzvané obrození na sklonku XVIII. věku v souvislosti s osvobodným hnutím evropským. Úkoly obrození: navázat na minulost a uvědomit si přítomnost a úkoly pro budoucnost. Samostatnost kulturní a náš poměr ke kultuře německé. Potřeba filozofického vodítka: německá filozofie humanitní. Kollár německou filozofii humanitní navazuje na minulost reformační. K tomu bylo potřeba filozofie dějin. Kollár a Herderova filozofie dějin. Obdobný vývoj jazyka: od učenecké němčiny pomocí starého jazyka a slovanských jazyků k jazyku svému. Národ „filologický“. Krásná literatura a její souvislost s literaturou vědeckou. Obrodní vývoj počínající literárně a filozoficky dospívá přirozeně ku programu politickému a sociálnímu

Hnutí evropské, jež přivodilo francouzskou revoluci, a vzniklé vzrušení národní a politické i v národě našem a ostatních národech slovanských mocně se projevilo. My od té doby datujeme své národní znovuzrození.

A v této pro nás tak důležité době dospíval Kollár – narozený v osudném roce 1793: hlasatel racionalismu a humanity narodil se v okamžiku, kdy v hlavním městě Evropy ti, kdo prohlásili práva člověka, zakládali nový kult Rozumu... Všecky vlivy a směry znovuzrození přirozeně působily na Kollára, a zase Kollár sám pokračoval v těchto směrech. Jestliže německá literatura poskytla mu prostředky, doba znovuzrození vytkla mu cíle a určila mu dráhu. Všecky vlivy Herdera, Friese a jiných německých učitelů nebyly by způsobily Kollárovu ideu, nebýt toho mocného a životního snažení národního, nebýt toho usilování o duchovní samostatnost národů slovanských a jejich jazyka; všecka německá filozofie nebyla by vytkla ty veliké a vznešené cíle, jimž Kollár síly své zasvětil – prostředek sebelepší

a účinnější leží ladem tomu, kdo nemá cíle a pohnutek vedoucích...

Ujasněme si jen potřeby a snahy té doby. Nové hnutí české mělo dvojí úkol. První: navázat vším životem na minulost, v níž se národ samostatně a svobodně vyvíjel, a určit cesty pro vývoj budoucnosti. Druhý: uvědomit si přítomnost, poznat stav zavinený národním a politickým poklesnutím a probrat se z tohoto poklesnutí k novému, plnějšmu životu. Přitom srovnávání s přítomností, srovnávání s tím, v čem a jak postupují národové jiní, bylo bezděčným měřítkem.

Buditelé národa musili poznávat, co ze skutečného stavu národa má se podržet, čeho se máme zbavit, co ještě přejmout – nastala doba studií, studií minulosti a přítomnosti; podle přesnosti a správnosti těchto studií fantazie a rozum určovaly ideály budoucnosti.

In concreto byl úkol: utvořit a rozšířit samostatnou a samobytnou kulturu českou, a tedy i vzdělat vlastní jazyk všestrannou prací literární. To byla stránka úkolu pozitivní. Po stránce negativní to značilo čelit převaze kultury a jazyka německého a vlivům německým vůbec. S Němci odedávna sousedícími bylo nám zápolit a konkurovat, proti síle jejich se udržet; vlivy maďarské do té doby ohrožovaly nás méně, ale přece již bylo jim odporovat. Sousedství slovanských národů – Poláků, Rusů, Jihoslovanů – pociťovali jsme posud nepatrně. Úkol, jež si postavili naši buditelé před sto lety, máme my, jejich potomkové, po stu letech a budou ho mít i potomkové naši – je to starý náš úkol národní a kulturní.

Povážíme-li, jaký byl náš úpadek na konci XVIII. věku, zatímco národové ostatní a zejména také Němci tak úspěšně pokračovali, lze určit, jakými cestami jsme se ve svém boji s německou kulturou brát musili a brali.

Lid venkovský zachoval si svůj jazyk, ale nezachovala si ho inteligence, učivší se ve školách latinsky, teprve později, v XVIII. století, německy. Habsburkové, uvázavše se v panování nad námi, prováděli a provedli protireformaci tak pronikavou, že všecko české snažení a pokračování literární a osvětové nadlouho bylo nemožné. O duchovních potlačovateli sám Tomek vyznává: „Jezovité uložili ducha národa českého v staletý hrob.“ Proto se říká, že lid, že sedlák zachoval národnost. Je to do jisté míry pravda. Avšak ani jiní stavové neztratili vědomí českého naprosto, a našim buditelům připadl úkol sebrat všechny české síly a probuzovat je k čilejšímu životu,

k životu, jenž se měl vyrovnat životu, jež podávala kultura německá.

Všecky tyto snahy buditelské, všecko to nadšené úsilí o samostatnou a samobytnou kulturu přirozeně musilo být založeno na nějakém jednotném názoru na svět a na život. Nemá-li život lidí myslících být řetězem jednotlivých epizod – a takového života člověk jen poněkud myslivější a opravdovější prostě nesnese – musí být všecka práce myšlenková, i praktická, založena na jistém a pevném základě filozofickém. Buď si základ ten jakýkoli, ale každý, kdo skutečně myslí, jej má, mít jej musí.

I naši buditelé potřebovali takového základu a našli jej ve filozofii německé. Podivný osud: německá filozofie musila dát filozofický základ pro národní snažení protiněmecké; pro svou kulturu českou musili naši buditelé použít filozofie německé a použili filozofie jen německé, neboť myšlenky francouzské a anglické přicházely k nám německým prostředkováním.

Toť dějinný význam německého osvícenství, jež sloužilo našim buditelům na konci XVIII. století – Dobrovskému, Puchmajerovi a jiným, toť výklad fakta, že Kollár přejal filozofii Herderovu a Friesovu. Filozofie humanitní a osvícenská přirozeně svědčila našemu úsilí po vývoji, pokroku a vzdělání. To ze strany německé filozofie a vědy byla jen historická odplata za půjčku. České hnutí reformní zúrodnilo i německou půdu pro nové ideje, čeští vystěhovalci, nejlepší to charakterové potlačovaného národa, v tisících a tisících šlechtili krev i ducha německého – splácela německá filozofie svůj dluh českému národu a pomáhala buditelům překlenout staletou duchovní smrt. Osvícenství XVIII. věku, osvícenství německé, anglické i francouzské bylo jen pokračováním v duchu hlavních idejí české reformace.

Po Kollárovi a s ním i ostatní čelní pracovníci národní a myslitelé čeští pořád ještě čerpali z německé filozofie své základy pojmové. Palacký byl závislý na Kantovi, Havlíček na Bolzanovi, Smetana a jiní na Hegelovi, a pozdější se utíkali k Herbartovi.

Vedle filozofie a vědy, jak vykládám, povýtce německé, od samého počátku národní kultura se budovala dějinami. Naši buditelé musili poznávat minulost vlastního národa, šlo o to, poznat a určit místo českého národa ve vývoji člověčenstva.

A opět právě pro toto nejnnutnější studium bylo třeba filozofického podkladu, a ten nejurčitěji formuloval Kollár, přejav Herderovu filozofii dějin. Než nám dal Palacký dějiny české,

měli jsme filozofii dějin světových a přirozeně zase jsme ji vzali u Němců. Právě tak před českými dějinami Palackého Šafařík vypracoval nám starožitnosti slovanské – od člověčenstva a humanity postupovalo národní vědomí k slovanství a naposledy k češství, jak ukazuje postup od Kollára přes Šafaříka k Palackému.

Obdobný byl vývoj jazyka. Postavení do plnosti moderního života, naši buditelé nutně musili jazyk netoliko očistit, ale i rozhojňovat. Čerpali tedy především ze staré češtiny. Další zdroj byly příbuzné jazyky slovanské a konečně jazyk živý a dialekty, zejména slovenština.

Nebylo snadné upravit jazyk po staletí nerozvíjený pro moderní svět myšlenkový; proto dlouho se užívalo pro vědeckou práci němčiny – němčina němčinou se zatlačovala. Ještě Kollár napsal svůj hlavní spis německy – o Dobrovském se to rozumí samo sebou – německy napsal Šafařík svou slovanskou literaturu, Palacký vydal své dějiny napřed německy.

V usilování o jazyk svůj stali jsme se národem „filologickým“, a Jungmannův slovník proto měl tak veliký význam národní.

Avšak jazyk se nevyvíjel pouze učenými studii jazykozpytnými, mluvnickými a lexikálními, nýbrž musil především sloužit básnické tvorbě a krásné literatuře, podstatně to části každé literatury národní. I v tomto oboru byl vývoj lícenými poměry předurčen.

Básníci naši napodobili napřed vzory cizí a ovšem zase hlavně německé; v překladě Ztraceného ráje Miltonova Jungmann nakupil všechny poklady nového jazyka spisovného. K překladům brzy přistoupily sbírky národních písní a jejich napodobování; ke vzorům západním přidány vzory slovanské a opět poezie lidové. Hanka vydával písně srbské, Kollár, Šafařík, Čelakovský a jiní sbírali písně domácí, Čelakovský napodobil písně ruské. Předě všemi a nade všemi však vynikl Kollár svou Slávou dcerou; není nahodilé, že Slovák první v básních vyslovil všechny tužby národního úsilí – na Slovensku jazykové vědomí udrželo se ryzejší.

Naši básníci v té době všichni zároveň jsou činní vědecky a naopak zase spisovatelé odborní nějakou měrou se účastnili prací z oboru literatury krásné: Puchmajer, Hanka, Marek, Čelakovský, Kollár, Šafařík – i Palacký zpočátku básní a zabývá se estetikou. Rozdělení práce nastalo teprve později, vědecká a básnická činnost určitěji se urůžňují.

Konečně v poslední řadě náš národní program se rozšířil programem politickým. Hnutí a boje o svobodu na sklonku XVIII. století způsobily naše obrození národní a jazykové, na tomto základě a hnutím roku 1848 uvědomili jsme si i svá práva i své poslání politické.

Naznačení dalšího vývoje však už nepotřebujeme, neboť běží jen o to, v celkovém vývoji naší národní věci pochopit Kollára a jeho slovanskou ideu. Bude nám teď možno poznat a ocenit domácí slovanské a české vlivy působící na Kollára a po Kollárovi.

2

V době probuzení v Čechách stála v popředí otázka náboženské a filozofické svobody. Josefínism. Svoboda náboženská a svoboda národní a jazyková. Dobrovský jako osvícenec předchůdce Kollárův. Kněžší buditelé. Kollár, Šafařík, Palacký protestanty. Význam toho: navázání na ideály bratrské

Probuzení naše, způsobené hnutím osvětovým a svobodnickým, není hned uvědoměle národní. Národnost a jazyk v tehdejší době vůbec a obzvláště v Čechách za hlavní a osnovné pojmy kulturní pokládat se ani nemohly. Po duševních i hmotných svízelních a po útrapách protireformace a po převratu společenském, který se tím prováděl, přirozeně otázky náboženského a filozofického přesvědčení stály v popředí. Proto, jak nejlépe vidíme na Dobrovském, svobody, poskytované Josefem II., silené smýšlením celé Evropy, měly tak veliký význam a tak velikou cenu.

Právě že historie česká odkazovala k veliké době reformační, náboženská svoboda právě Čechům byla tak vítána. Svoboda přesvědčení náboženského – ovšem ještě nedokonalá – měla v zápětí i svobodu národní a jazykovou právě tak, jak v minulosti reformace měla v zápětí zesílení národního vědomí a vývoj jazyka.

Jazyk a národnost se pojímaly jako orgán a prostředek osvěty a osvětování a teprve pozdějším vývojem udržení a vzdělání jazyka a národnosti stávalo se hlavním a předním cílem tužeb národních a politických.

Proto v Čechách, jako všude v Evropě, hnutí na sklonku XVIII. století bylo podstatou svou pokrokové, osvětové, svobo-

domyslné v pravém smyslu toho slova.¹⁾ Josefinism byl v zemích rakouských jeho oficiálním výrazem.

Dobrovský, hlavní náš křisitel, sám byl josefinista, byl dokonce svobodný zednář. Učená společnost byla střediskem zednářů a vědecké české práce, vlastně v Čechách vědecká práce je ještě buď latinská nebo německá. Není například náhodou pro Dobrovského, že první jeho vědecký spisek byl věnován zničení pověry – musil dokázat, že zlomek evangelia svatého Marka, darovaný Karlem IV. metropolitnímu chrámu, není psán od Marka samého. Kdo Dobrovského literární působení zná jen zdaleka, musí vědět, že celý jeho směr myšlení a vědeckého pracování je nesen nezlomnou, nadšenou a důslednou láskou k svobodě. Odsud jeho, posud vzorná, vědecká odkrytost a jeho široký a světový rozhled, bez něhož by jeho historické a literární práce daleko nebyly měly toho vlivu, který měly a posud mají. Dobrovskému právě z této filozofické stránky ještě málo se rozumí – alespoň brzy byl příliš silným duchem i pro ty naše buditele, kteří se nemohli z obvyklých rámců myšlenkových vymanit. Jen tou silou svého ducha Dobrovský vstřípil život svým literám.

Pro Dobrovského je vůbec charakteristické, že byl svobodomyšlný kněz, právě tak jak Kollár byl svobodomyšlný duchovní. Mezi buditeli prvotními vůbec jsou mnozí duchovní, a to jména prvá a nejlepší, ať uvedeme jen: Dobrovského, Puchmajera, Marka, Dobnera, Durycha, Voigta, Vydru; zejména filozofie se pěstuje téměř výlučně duchovními: Zahradník, Marek, Hyna, Klácel, Smetana. Je to přirozené: tenkrát klérus pořád ještě byl vlastně hlavní, snad i jedinou třídou inteligentní, a proto i u nás jeho účast v hnutí národním byla velmi značná a blahodárná. Účast ta zjeví se nám tím větší, jestliže si vzpomene, že kazatelna byla téměř jedinou školou mateřštiny.²⁾

¹⁾ „Svobodomyšlný“ je doslovný překlad hlavního filozofického (deistického) pojmu XVIII. století; Angličané, Francouzi a Němci toho slova tenkrát užívali (freethinking, libre penseur, Freidenker); dnes se toho slova již neužívá, protože není již toho pojmu. U nás se slova užívá, nemámeť podivným způsobem slov pro označení toho, co Němci zovou: freiheitlich, freisinnig.

²⁾ Podrobné vypočítání duchovních tehdy i později literárně činných podal Jan Ježek: Zásluhy duchovenstva o řeč a literaturu českou (od roku 1700 až 1880), 1880. Jestliže autor (na straně 101) říká, že literatura naše až po spis Jana Slavomíra Tomička: Doba prvního člověčenstva, 1846, byla „panenská a veskrze křesťanská“, tedy to není správné, míní-li tím, že literatura obrodná byla ortodoxní; naopak je právě pro duchovní spisovatele charakteristické, že téměř do jednoho z uvedených byli v duchu josefinského osvětnictví rozhodně neortodoxní.

Toto svobodomyšlné hnutí v Čechách přirozeně odkazovalo k reformaci české, k tradicím bratrským a husitským; naši buditelé pokračovali, kde reakce přerвала vývoj. Sotvaže byla udělena zbytkům Bratrů tolerance, byl mezi prvými spisy otiskěn Komenského Labyrint světa. Až v takových podrobnostech jeví se podstata tehdejšího hnutí.

I není tedy nahodilé, že první a největší vůdcové nového literárního hnutí českého vedle svobodomyšlného kněze Dobrovského byli potomkové českých Bratrů a jejich protestantští následovatelé Kollár, Šafařík, Palacký. Vůči protireformačnímu katolictví Dobrovský, Kollár, Šafařík, Palacký jsou obhájcové svobody myšlení a vznešených tradic české reformace. Dobrovský, Kollár, Šafařík, Palacký hlásají bratrské ideály humanity, Palacký nám odhaluje pravou velikost naší minulosti.

3

Význam Kollárovy humanity a osvícenství v době probuzení. Právo národa a jazyka českého zabezpečeného humanitou a osvětou. Šafařík a Palacký se dovolávají humanity. Osvětný charakter našeho znovuzrození

Tak tedy i historicky dovedeme ocenit ideu humanity, ideu lidskosti a všelidskosti, kterou hlásal Kollár. My teď pochopíme, jak právě evangelický duchovní pokračuje na dráze zahájené v Čechách katolickým svobodomyšlným knězem, my pochopíme, jak a proč Kollár, Čech, v sousedním protestantském Německu nalézal na vysoké škole jenské ideje vyrostlé nejdříve ve vlastní otčině, jak v Jeně naň působil Fries a Harms v duchu českých Bratrů a jak konečně přilnul k humanitnímu ideálu Herderovu. Humanita po stránce etické, vzdělanost po stránce rozumové staly se Kollárovi národním ideálem.

Ve jménu humanity a osvěty byla práva národní a jazyková zabezpečena a odůvodněna: není přirozeného práva národa nad národem, není přirozeného práva nedat národu vyvíjet se svým způsobem k ideálům humanity.

Tento ideál humanity hlásal v Čechách před Kollárem Dobrovský, hlásal jej vedle Kollára Šafařík, znal se k němu Palacký. Šafařík nám ve svých Dějinách slovanské řeči a literatury ukazuje, jak Slovan od přírody a celou svou podstatou je „pravý světoobčan v nejšlechtnějším slova smyslu“ a jak proto vždy jen za svou svobodu a práva bojoval; od svobody mírumi-

lovných Slovanů a od pokroku jejich literatury očekává „uskutečnění ideje čistého člověctví“.¹⁾

Týž ideál lidskosti káže Palacký ve svých Dějinách národu českého a vyzývá jej na obranu národa českého vůči Němcům ve svém poslání k frankfurtskému parlamentu 1848, říká:

„... při vši vřelé lásce k národu svému vždy ještě výše cením dobré lidské i vědecké než dobré národní.“²⁾ Ve své souborné studii o krasovědě Palacký se snažil hned na počátku své vědecké dráhy „svrchovanou ideu člověctví“ filozoficky prohloubit a zdůvodnit; na toto zpracování ideje Herderovy také měly vliv.³⁾

Odsud osvětný ráz našeho znovuzrození, odsud význam Učené společnosti, později Musea, Matice a jiných zařízení literárních a vědeckých; odsud naše úsilí o školy, jež čestí Bratří národu odkazovali, odsud konečně, hledíme-li na Kollára samého, jeho úsilí filozofické, humanitní a osvětlové. Dlužno říci, že Kollár svým upřílišeným racionalismem zeslabil své působení, avšak přesto jeho význam tkví v jeho humanitní ideji. Jeho následovníci mohli se spokojit jeho slovanstvím – ale jemu a jeho slovanské ideji za podklad sloužila osvícenská filozofie. Plytkost racionalismu Puchmajerova a pozdějšího, ba až dnešního liberalismu není důkazem a důvodem proti opravdovosti Dobrovského a jeho opravdových následníků.

4

Kollár a takzvané slovanské znovuzrození. Obsah znovuzrození. Slované se vyvíjeli stejným směrem jako národové ostatní. Vzájemnost národů evropských. Kollár chtěl evropskou vzájemnost zesílit tužší vzájemností slovanskou

Poznali jsme teď v historickém osvětlení Kollárovy základní myšlenky filozofické: ideu humanity a osvícenství, poznali jsme zároveň, jaký dosah měly ty tužby pro naše znovuzrození; přikročíme nyní k objasnění druhé základní ideje Kollárovy, ideje

¹⁾ Pavel Josef Šafařík: Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, 1826, 54, 64.

²⁾ František Palacký: O poměru Čech i Rakouska k říši Německé. Psaní do Frankfurta dne 11. dubna 1848. (Radhost III, 1873, 13.)

³⁾ František Palacký: Krásověda, čili o kráse a umění, knihy patery. 1820 až 1823. (Radhost I, 1871, 367.)